

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN

IX. Seri — No. 4

IV. TÜRK TARİH KONGRESİ

ANKARA 10 - 14 KASIM 1948

KONGREYE SUNULAN TEBLİĞLER

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 5 2

IV. Osmanlı Tarihi Seksiyonu

Açılma saati 15

BAŞKAN: Prof. Ömer Lütfi Barkan
SEKRETERLER: Doç. Tayyip Gökbilgin, Adnan Erzi

Dr. HALİL İNALCIK (T. T. K. Üyesi ve Ankara Üniversitesi D. T. C. F. Tarih Doçenti), 1431 tarihli Timar defterine göre Fatih devrinden önce timar sistemi :

Bilindiği üzere, elimizde, İstanbul'un Devlet merkezi oluşundan önceki devre ait vesikalar pek mahduttur. Bunların arasında, bize, bilhassa XV. asrın ilk yarısında timar sistemi hakkında zengin malzeme veren H. 835 tarihli Arvanya (Arvanid) sancağı timar defteri başta gelir. Bugün Başbakanlık Arşivi'nde bulunan bu defter (Tapu defterleri M 1/1), muahhar tarihlere ait pek çok nümunelerine rasladığımız bir icmal defteridir, yani, Arnavutluk'ta Arvanya sancağındaki vergi kaynaklarının timarlar arasında nasıl taksimedilmiş bulunduğunu göstermektedir. Defterin ehemmiyetini arttıran bazı hususiyetleri vardır: Evvelâ, yeni fethedilmiş bir bölgeye teallûk etmektedir. Böylece, İmparatorluğun kuruluş devrinde yeni fethedilmiş bir memlekette Osmanlı hâkimiyet ve idaresinin nasıl ve hangi prensiplere göre yerleştiğini göstermektedir. Sâniyen, bu defter, Rumeli Beylerbeyi yanında bulunan bir suret-i defterdir ve Arşiv'deki defter-i mufassal ve mücmellerin çoğunda görmediğimiz sonradan yapılmış kayıtları ihtiva etmektedir. H. 835 ten 859 tarihine kadar gelen bu kenar kayıtları, muhtelif bakımlardan çok ehemmiyetlidir. Evvelâ bunlar bize, bu çeyrek asırlık müddet içerisinde Osmanlı tarihi için birinci plânda gelen Arnavutluk meselesinin safhalarını aksettiren en sağlam bir kaynak teşkil etmektedir. Öbür taraftan burada, o devirde yaşamış belli başlı Osmanlı şahsiyetlerine ait mühim biyografik malzeme bulunmaktadır. Yıldırım Bayezid'in Rumeli beylerbeyi Hoca Firûz paşaya, Evrenos oğullarına, Lala Şahin, Zaganos, Kasım, İshak, Hamza

paşalara burada muhtelif tarihlerde sık sık raslıyoruz. Meselâ meşhur Zaganoz paşanın 1440 nisan ayında Saray'dan Hazine-dar-başlıktan Arnavut-ili Sancak-beyliğine gönderildiğini görüyoruz. Keza defterde, Rumeli Beylerbeyinin hangi tarihte nerede oturduğunu bu kayıtlardan her ay için adım adım takip edebiliyoruz. Nihayet 25 senelik müddet içerisinde bu hâs ve timarlarda yapılan değişiklikleri gösteren bu kayıtlar, bize timar sisteminin bu devirde carî kanunlarını ve bütün hususiyetlerini meydana çıkarmak imkânını vermektedir.

Beri taraftan defterin tahriri sırasında timarların eski durumu ile ilgili kayıtlar da alınmıştır ki, bunlar bizi, Çelebi Mehmed devrine, hattâ Yıldırım Bayezid zamanına kadar götürüyor ve böylece defterin vesikalandırdığı devir Fatih'ten önce yarım asırlık bir zamanı içine almış oluyor.

Defterin, Kanunî Süleyman devrindeki bir kısım icmal defterlerinden tertip itibarıyla hemen hiç bir fark göstermemesi de dikkate şayandır. Böylece anlıyoruz ki, Osmanlı divanında tahrir usulleri daha Fatih'ten önce mükemmeliyet derecesinde bulunuyordu ve sonradan bunlarda esaslı değişiklikler yapmak ihtiyacı hasıl olmamıştır.

İmparatorluğun kuruluşundan önceki devrin, bilhassa teşkilât bakımından en mühim kaynağı bulunduğu şüphe olmıyan bu defter, yakında Tarih Kurumu tarafından yayınlanmış olacaktır. Burada, sayın meslekdaşlarıma, defterdeki malzemeye dayanarak XV. asrın ilk yarısında Arnavutluk'ta timar sisteminin hususiyetleri üzerinde yaptığım araştırmanın neticele-rini kısaca arzedeceğim.

Evvelâ sahayı tayin etmek gerekiyor: Arvanya adı Arnavutların ve Bizanslıların Orta Arnavutluğa verdikleri Arbania kelimesinden gelmektedir. Bununla beraber defterde Arvanya sancağı kelimesi ile beraber Arnavut-ili veya Arvanit-ili sancağı tâbiri de sık sık geçmektedir. Malûmdur ki, aynı Arbania'dan gelme rumca Arvanites kelimesi, Türkçe Arvanit ve Arnavud kelimesine vücut vermiştir.

Bu sancak sonradan Avlonya sancağı adını alacaktır. Arvanya sancağı, defterin yazıldığı tarihte Argirikasrı (Argyrokastro—Ergiri) merkez olarak Sopot, Klisura, Kanina, Belgrad, Tomorince, İskarapar, Pavlo Kurtik, Çartolos ve Akçahisar nahiyelerini

sınırları içine almakta idi. Bu, bugünkü Güney ve Batı Arnavutluk demektir ve Berat, Elbasan, ve Tiran şehirlerini ihtiva etmektedir.

Osmanlılar, Arnavutluğa ne zaman girdiler ve timar sistemi ne zaman yerleşti? Arnavutluğun ilk fethi teşebbüsleri hakkında kaynaklardaki malûmat ciddî bir tenkitten geçirilmemiştir. Umumiyetle 1385'de, Arnavut senyörları içinde en kuvvetlisi olan II. Balşa'nın, Elbasan civarında Savra'da ezilmesi Arnavutlukta Osmanlı hâkimiyetine başlangıç sayılmaktadır. Bu darbeyi müteakip belli başlı Arnavut senyörları, Osmanlı hâkimiyetini tanıdılar. Rumeli'de başlıca "uç,, (serhad) merkezi sayılan Serez'e bundan önce Saruhan'dan sürülüp yerleştirilen Türkmenler şimdi Makedonya'da zaptedilen yeni merkezlere geldiler. Üsküp, Saruhanlıların reisi olan Paşa-Yiğit beyin Arnavutluğa ve Herseğe yaptığı akınlar için başlıca uç merkezi halini aldı (bak. Âşıkpaşa-zâde, 61). Kosova savaşı ve Bayezid'in cülûsundan sonra Anadolu beylikleriyle mücadele, Arnavutluk'ta harekâtı 1394'e kadar geciktirecektir. Fakat 1394-1396 arasında padişahın gönderdiği bir Osmanlı ordusu bu memleketi baştan başa dolaşarak Adriyatik kıyılarına indi. Galiba ilk yerleşmeler bu istilâdan sonra oldu. Çünkü Arnavutluk'taki hadiseler hakkında iyi bilgi edinmiş olan muasır müverrih Halkokondylas, Bayezid'in kuvvetleri tarafından Güney Arnavutluk senyörlarının yerlerinden atılarak topraklarının zaptedildiğini söylüyor. Bizim Arvanya defterinde de, Bayezid'in Rumeli beylerbeği olan Hoca Firuz ve Yakut paşaların Akça-hisar'da hıristiyan ahaliye vergi muafiyeti için "temessük,, verdikleri hakkında bir kayıt bulunuyor. Defterde Bayezid devrine ait yegâne kayıt budur. Fakat Halkokondylas ile birlikte bu dahi, Osmanlı idaresinin, daha bu tarihte memleketin hiç olmazsa bazı yerlerinde yerleşmiş olduğunu gösterir. Balkanlara ait bu devrin vesikalarını neşretmiş olan N. Jorga, bu tarihteki durumu realiteye yakın olarak hülâsa ediyor ve diyor ki: "Bu küçük Arnavut senyörlarından hiç biri Paşa-Yiğit'in süvarilerine karşı duramıyordu. Fakat hiç biri Venedik'e de teslim olmak istemiyordu. Daha ziyade, hemen her tarafta sığınaklara mâlik bulunan Türklerle anlaşmaya ve böylelikle hiç olmazsa topraklarının ve itibarlarının küçük bir kısmını kurtarmaya temayül ediyorlardı,, (GOR, I, 270).

Ankara savaşı ve ondan sonraki fetret devrinde uc-beyi

Paşa - Yiğit, kendi başına Arnavutluğa akınları devam ettirdi. Ancak Çelebi Mehmed'le devletin sistematik fütuhâtı başladı. Osmanlı fethi her şeyden önce timar sisteminin yerleşmesi demektir. Çünkü bir memlekette toprakların *il yazıcıları* tarafından tahrir olunarak timarlara taksimi, fethin son ve kat'î safhasını teşkil etmektedir. Defterde her timarın başında tarih-çesi yazılırken, çoğunda en erken tarih olarak Çelebi Mehmed devrinden bahsolunmaktadır. Yalnız "kadîmî," kaydı ile gösterilenler daha eski devre ait olabilir ki, bunlar da çok azdır. Timar sisteminin bu memlekette asıl yerleşmesi, kayıtlara göre Çelebi Mehmed devrinde olmuştur. Garp vesikaları da bunu teyit etmektedir. Bu vesikalara göre Avlonya 1417'de, Kanina 1420, Akçahisar (Kruya) 1415'de, Argyrokastro keza bu tarihlerde Türk hâkimiyeti altına geçmişlerdir (bak. A. Gegaj, l'Albanie et l'invasion turque au XV e siècle, Paris 1937, s. 29).

Arnavutluğun coğrafi hususiyetleri ve İtalyan devletlerinin müdahaleleri dolayısıyla Osmanlı idaresi ve binnetice timar sistemi, burada mühim kargaşalık devreleri geçirmiştir. Bu müdahaleler ve yerli senyörlerin isyanları sebebiyle memleketin içine düştüğü hercümerçleri, defterdeki kayıtlar aksettirmekte, "Bu il yağı olduğu zaman," tâbiri sık sık geçmektedir. İşte bu durum da Osmanlıları yerli senyörlere karşı telifçi bir siyaset gütmeğe zorlamıştır.

1431 'de, yani defterin tahriri tarihinde, Arvanya sancağında 335 kadar hâs ve timar vardı. Argirikasrı'da oturan sancak-beğinin ve "vilâyet," adını taşıyan kazalardaki subaşıl原因 timarları hâs adını taşımaktadır. Sancak beyinin hâssı takriben 330.000 akçadır. 32 cebelû, 2 kecim, 2 çadır, 1 günlük, bir mutbak getirmek mecburiyetindedir. Subaşı hâsları 20 bin ile 81.000 arasında değişmektedir. Bu tarihte Padişaha ait hâs yoktur. Zeamet tabirinin hiçbir yerde kullanılmamış olması dikkati çekmektedir. Halbuki XV. asrın ikinci yarısında II. Bayezid devrine ait bir Avlonya defterinde subaşı timarları daima zeamet adını taşımaktadır. Subaşıl原因 altında seraskerler, yahut öbür adı ile çeribaşıl原因 vardır. Kale nöbetçilerinin komutanı olan dizdarlarla bu çeribaşıl原因 alelâde sipahiler gibi timar tasarruf etmektedirler ve subaşıl原因 gibi "bey," unvanı taşımaktadırlar.

Sancakta ortalama timar miktarı 1000 ile 3000 akça ara-

sındadır. 3000'den yukarı timarlar, bütün timarların % 30'unu, 1000 - 3000 arasındakiler % 60'ını teşkil etmektedir. Bu devirde akçanın yüksek değeri dolayısıyla (34 akça bir filori idi) ortalama miktar oldukça aşağı görünmektedir.

Defterde beylerin hâs, diğerlerinin timar tasarruf ettiklerini söyledik. Diğer vazife sahiplerinin aldıkları timarlar arasında bir tefrik yapılmamıştır. Fakat biz vazife esasına göre bir tasnif yapmakta fayda görüyoruz.

Yukarıda askerî ve idarî şeflerden, yani sancak beyi, su-başı, çeribaşı ve dizdarlardan bahsettik. Kalan timar sahiplerini askerî hizmette bulunanlarla dinî-kazaî vazifelerde bulunanlar olarak ikiye ayırabiliriz. Fiilî askerî hizmet görenler de, eşkinciler ve hisar-erleri olarak ikiye ayrılabilir. Her timar erinin hisar-eri mi, yoksa eşkinci mi olduğu bir kısım timarlarda açıkça belirtilmiştir. Arnavutluğun bu karışık devrinde timarlardan büyük bir kısmının hisar-erlerine tahsis olunduğunu görüyoruz (% 25'i). Hisar-erleri arasında hisar okcuları, gece nöbetçileri ve topçular vardır. Sancakta mevcut iki topcudan biri hıristiyanıdır. Dinî-kazaî vazifede bulunan timar sahipleri de şunlardır: Kadılar, naipler, imamlar, hocalar ve hatipler, fakihlar, peskoposlar, metropolidler ve kâtipler.

Kadılar oldukça büyük timarlar tasarruf etmektedirler. Meselâ Argirikasrı kadısının timarı 5614, Kanina kadısınınki 5372 akçadır. Peskoposlarla metropolitlerin timarları 2000 akçayı aşmıyor. Hıristiyan din adamlarına verilen bu timarların diğer timarlardan hiç bir farkı yoktur. Meselâ bu timarlardan birini aynen okuyalım: "Timar-ı metropolid, merhum Sultan zamanında bey-kulu İbrahim yermiş, Sultanımız zamanında mezkûre vermişler, elinde berât yoktur,,. Burada görüleceği üzere bir timar bir müslüman timar-erinden alınıp hıristiyan rahibe verilmektedir.

Arvanya'da yalnız hıristiyan din adamlarının değil, bir çok hıristiyan askerlerinin de timar tasarruf ettiğini görüyoruz. Bu bakımdan timar sahiplerinin menşelerine göre tasnifi bizi daha mühim tarihî meselelere götürecektir: 335 timardan % 30'u Anadolu'nun muhtelif yerlerinden sürgün edilmiş müslüman Türkler elindedir. Bu s ü r g ü n l e r i n yarısından fazlası Saruhan'dan sürülmüştür. Timarların % 20 sini bey kulları, yani beylerbeyi

sancakbeyi ve subaşların müslüman olmuş köleleri tasarruf etmektedirler. Bu devirde köle sisteminin timar sisteminde ne kadar mühim bir yer tuttuğunu bu nisbet açıkça göstermektedir. Timarların % 20'si, din adamlarıyla beylerin akrabaları veya iç oğlanı, yeniçeri gibi padişah kulları elindedir. Nihayet % 18'i hristiyan timar-erlerine aittir. Kalan % 12 sinin menşei ise tayin edilememektedir.

Burada, yalnız, önümüze mühim problemler koyan Hristiyan timar-erleri üzerinde duracağız. Bunlar, bütün timarların %18'i gibi kabarık bir nisbette olduktan başka herbirinin timarı da umumiyetle yüksektir, yani 3000 den fazladır. Hristiyan timar-erlerinin menşei, fetihten önceki hristiyan senyörler ve sipahilerdir. Osmanlılar, haraç-güzâr olan yerli hristiyan senyörleri asıl fetihten, yani timar sisteminin memlekette yerleşmesinden sonra timar kadroları içine aldılar. Böylece, bir çok senyör ailelerini defterde timar sahibi olarak görüyoruz. Kastriotalardan meşhur İskender bey, babasının adına izafetle "Yuvan-ili," denilen bölgeyi timar olarak almıştı. Defterde onun timarından bir kayıta bahs olunmaktadır. *Neşri*'nin bir rivâyeti bu suretle tamamiyle teyyüt ediyor. *Neşri*'nin kaydı şudur: "İskender derlerdi, Arnavud'un beği oğlu idi, aslında hünkârın iç oğlanı idi, hünkâr ol vilâyeti ana timar vermişti,,. Buna dair daha bir çok misaller getirebiliriz. Muasır müşahid *Halkokondylas*'in ve *B. de La Broquière*'in işaret ettikleri gibi, bu devirde Arnavut senyörleri, kendilerine ait işler için padişahın kapısından eksik olmuyorlardı. Senyörlerin endişeleri ve isyanların hakikî sebepleri de daima timar işleriyle münasebettardır. Arvanya'da Pavlo Kurtik oğulları ve Karli oğulları, topraklarını timar olarak ellerinde saklayan bu yerli senyör ailelerinin en mühimlerinden. Pavlo Kurtik, daha Çelebi Mehmed devrinde kendi adına izafe olunan Pavlo Kurtik vilâyetini timar olarak tasarruf etmekte idi (107 köy). Onun oğlu İsâ babasına halef oldu. Başka bir oğlu Mustafa da ayrıca büyük bir timar tasarruf etmekte idi. Keza Karli'den sonra oğlu Ali kendisine büyük timarında halef oldu. Karli'nin öteki oğlu Mujak, başka bir yerde timar tasarruf etmekte idi. Dikkat edilirse timar kadrosuna girmiş olan hristiyan senyör aileleri, bir iki batın sonra müslüman oluyorlar ve her itibarla yeni devlete

temessül ediyorlardı. Gulâm sistemi de Saray'da böyle bir çok Arnavut mühtedileri yetiştiriyordu. II. Murad ve Fatih devirlerinde bu mühtedi Arnavutların çoğu devlet idaresinde büyük vazifeler alacaklardır.

Bazı senyör ailelerinin, timarlarını muhafaza etmekle beraber üç batın hristiyan kaldığı da görülüyor ve timara geçmek için hristiyan olmaları hiç bir suretle bir mani teşkil etmiyordu. Böylece, Arnavutluk'ta islâmiyetin yayılmasını uçlardaki gazilerin islâmlaştırma faaliyetine yoran P. Wittek'in faraziyesi çürümüş oluyor (bak. *Ankara bozgunundan İstanbul'un zaptına*, Belleten, Sayı 27, s. 561). Daha önce C. Truhelka, Bosna'da islâmiyetin yayılmasında hiç bir cebir hadisesi olmadığını ve yerli senyörlerin, topraklarını ellerinde saklıyabilmek için müslüman olmalarının şart koşulduğu nazariyesinin asılsızlığını muasır Raguza vesikalarına göre isbat etmişti (bak. THİM, sayı I, s. 57). Arvanya defterindeki malzeme, aynı şeyi Arnavutluk'ta göstermektedir. Bu memlekette islâmlaşma, evvelâ Osmanlı devlet kadrolarına sokulan eski aristokrasi arasında kendiliğinden sosyal bir hadise olarak gerçekleşti ve dinlerin yayılmasında çoğu zaman görüldüğü gibi, islâmiyet, halk arasında yukarı tabakayı taklit suretiyle yavaş yavaş yayıldı. 77 yıl sonra II. Bayezid devrinde yazılmış bir tahrir defterinin tetkiki de bize gösteriyor ki, daha bu zamanda bile islâmiyet Arnavutluk'ta henüz pek az yayılmış bulunuyordu (Tapu d., Nr. 34).

Sözümüzü bitirmeden şunu belirtmeliyiz ki, Arnavutluk'ta Osmanlı idaresinin ve islâmiyetin yerleşmesini sağlayan esas manivela, timar sistemidir; ve bu sistem yerleşirken dinî ve ırkî bir inhisarcılık hiç bir zaman devletin hareketlerinde âmil olmamıştır. Devlet, kendi hâkimiyetini tanıyan ve hizmet gören unsurları, din ve ırkı ne olursa olsun kendi kadroları içine tam bir müsavatla kabul etmekte idi. Bu, yalnız Arnavutluğa münhasır bir vakıa değildir. Biz, büyük hristiyan askerî guruplarına, Bosna'da, Sırbistan'da, Bulgaristan'da hatta Anadolu'da rastlıyoruz; tahrir defterlerinin tetkiki bunun bütün teferruatıyla tesbitini mümkün kılmaktadır. Bunlar bizi, Imparatorluğun kuruluşundaki prensipler ve devlet bünyesi hakkında daha doğru bir hükme götürecektir: Osmanlı

devleti ilk devirde, dinî ve ırkî karakteri üzerinde öne sürülen bütün iddialara rağmen, esasında merkezîyetçi bir otoriteyi temsil eden ve hakimiyet prensipini herşeyin üstünde tutan bir hânedan devletidir. Onun adı, Osmanlı devleti tâbiri, bunu ifade eder. Fatih'e kadar devlet idaresinin münhasıran Türklerden mürekkep bir aristokrasiye dayandığını, müslümanlaştırma faaliyetinin devletin başlıca bir siyaseti olduğunu öne sürmek realite ile taban tabana zıd iddialardır. Elimizdeki defterde bulunan bol malzeme, bunların mahdut vakıalara dayanılarak verilmiş bir taraflı hükümler olduğunu göstermektedir. Başlangıçta mahallî şartlarla uzlaşmayı esas tutan telifçi siyasetle beraber, Osmanlı devleti o zamana göre merkezîyetçi bir idare tesis ediyordu. Osmanlılarla, Anadolu'daki Tavaif-i mülûke karşı olduğu gibi, Balkanlarda da XIV üncü asrın anarşisi yerine, kanun ve nizama dayanan ve bu nizamı kuvvetle temsil eden bir devlet kurulmuş oluyordu. Bir taraftan kadıların temsil ettiği İslâm'ın yüksek devlet ve idare an'anesi, öbür taraftan gulâm sistemiyle timar sistemi sayesinde bir merkeze, bir hânedana tâbi geniş bir idarî - askerî sistem yaratılmış bulunuluyordu. İşte Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşunu ve uzun hayatını her şeyden evvel bu temel müesseselere borçludur. Bu eserde, timar sistemine bilhassa mühim bir pay ayırmak lâzımdır. Timur'un vurduğu müthiş darbeden sonra merkezî devletin tekrar doğabilmiş olması muammasında da, bize timar sisteminden başka bir şey çözemez: Osmanlı timar sistemi, kollarını sıkı bir şebeke halinde ülkenin en küçük köylerine kadar uzatmış köklü bir siyasî-içtimâî nizam teşkil ediyordu; bütün bu nizamı, merkezde defterlerinde tutan, bunlara meşrû ve mer'î mahiyetini kazandıran merkezî otorite idi. Onun için halk kitleleri kadar timarlılar da bu otoritenin yeniden kurulmasında hayatî bir menfaat gördüler. XVII. asır başlarında İmparatorluğun çöküşünü haber veren Osmanlı siyasetnüvislerinin, bilhassa timar sistemi üzerinde durmaları da sebebsiz değildir. Menşe'den itibaren timar sisteminin tarihî tekâmülü gösterilmekle, Osmanlı İmparatorluğunun asıl çatısı ve tarihinin esas âmillerinden biri meydana çıkarılmış olacaktır.